

BREDASE PIJPENMAKERS 1

door F. Kompier, redactie (1)

Over de moffeloven en de Bredase pijpenmakers is al eerder in de PKN gepubliceerd (2), waarbij het accent werd gelegd op wat tussen 1982 en 1991 zoal gevonden werd aan pijpen en met name de moffeloven aan de Molenstraat. Over de pijpenmakers Samuel Broen: SB, Christiaen Damman: CD en Daniel Peijl: DP is toen een en ander uit beerputten en archiefonderzoek boven water gekomen. Maar er is meer over te vertellen en bovendien zijn er intussen meerdere pijpenmakers bij name bekend.

In een volgend artikel zal aandacht worden besteed aan de tabaksverkoop in Breda wat de onderhavige periode betreft.

Pijpen met hielmerken uit de beerput en de directe bovengrond van de herberg de Dnye Mooren konden dankzij rekeningen van de Grote Kerk gedateerd worden tussen oktober 1661 en het voorjaar van 1663 (3).

nr.	hielmerk	aantal	versiering/opmerkingen	toegeschreven aan:
1	BI	6	bandstempel met ogen of ruit	
2	CD	3	ruit	Christiaen Damman
3	DC	1	bandstempel met ogen	
4	DP	6(+1)	geen	Daniel Peyl
5	EB	3	geen(?)	*)
6	IG	7(+1)	bandstempel (1x met ogen)	
7	I(V)K	2	bandstempel met ogen	
8	IM	2	?	
9	LF	2	bandstempel/ogen(1x bijmerk)	Louis Phillips/Lowijs Fiellep
10	RA	6	bandstempel	Reynier Anthonisz v. Wyng.
11	SB	1(+1)	?	Samuel Broen
12	man/boog	2(+1)	bandstempel met ogen	
13	paard	1	?	
14	vogel	1	bandstempel met ogen	
15	vos	4	bandstempel	
16	kan	(1)	?	
17	maan	1	bandstempel met kruizenbanden	
18	kroon?	1	bandstempel met ogen	

**) Het merk EB kan in verband worden gebracht met Edward Bird (+1665) of zijn zoon Evert (1647-voor 1683) die in Amsterdam woonden. Het merk kende een grote verspreiding. De EB-pijpen kunnen in opdracht van Bird zijn gemaakt maar het is ook mogelijk dat een lokale pijpenmaker zich dit merk heeft toegeëigend.*

Veel protestantse inwoners die in 1625, toen de Spaanse troepen onder leiding van Spinola op 11 juni Breda hadden veroverd, uitgeweken waren, keerden in 1637 na de herovering door de *Staatse* troepen weer terug. De vestiging van een *Staats* garnizoen en nieuwkomers zorgde ervoor dat de woonruimte schaars werd. Terwijl in 1631 nog 700 woningen leeg stonden, werden er in 1644 al weer 1300 huizen bewoond, met een gemiddelde van 7 tot 8 bewoners per huis.

Zoals gebruikelijk in die tijd moest iemand die in Breda een eigen bedrijf wilde beginnen het poorterschap bezitten. Op 1 maart 1638 werd alle vreemdelingen aangezegd binnen 24 uur hun winkels te sluiten op straffe van drie gulden. In 1643 moest dit nog eens aangescherpt worden. In 1658 waren het vooral de personen in krijgsdienst die tot nadeel van de Bredase burgers nog allerlei *burgerlijke neuringen ende ambachten* uitvoerden. Onder hen bevond zich ook een aantal van de eerste generatie van vooral Engelse pijpenmakers. Van zes pijpenmakers is een hielmerk bekend, maar er moet zich ook een aantal anonieme personen met dit werk hebben beziggehouden, aangezien er twaalf pijpenmakers bekend zijn, waarmee Breda ver achterbleef bij steden als Gouda en Amsterdam.

Samuel Broen (+1659)

In de poortersboeken komt Samuel Broen niet voor, maar de naam is bijna zeker een verbastering van *Brown*. In 1642 huurde de *soldaet* Samuel Broen een huis in de Molenstraat 22. Overigens dateert zijn vroegste vermelding in Breda van 13 april 1637, nog vòòr het beleg van de *Staatse* troepen, waar in een getuigenverklaring ene Margriete Schiddemoer (4) als *huysvrouw van Samuel Broen* genoemd wordt. Ze zouden pas in 1640 trouwen. De in het trouwboek vermelde *Broem* is mogelijk dezelfde als de sergeant *Broems* die in 1623, dus voor de Spaanse bezetting, vermeld staat in verband met de dood van zijn kind.

De enige vermelding die op hem als pijpenmaker betrekking heeft, is te vinden in het begraafboek van de Grote Kerk. Op 18 oktober 1659 werd een pijpenmaker uit de Molenstraat begraven. Zijn naam staat niet vermeld, maar ongetwijfeld gaat het hier om Samuel Broen, die dan wel geen poorter was maar algemeen bekend stond als 'de pijpenmaker'. Gelet op de in de Molenstraat gevonden moffeloven achter het huis dat hij bewoonde, mogen we gevoeglijk aannemen, dat hij aan het begin heeft gestaan van het pijpenmakersambacht aan de Molenstraat en mogelijk zelfs van Breda.

Christiaen Damman (+1658)

Damman, afkomstig uit Vlaanderen, werd voor het eerst vermeld in 1638 bij de doop van zijn zoon Thomas. Zijn vrouw overleed in 1656 en in hetzelfde jaar werd hij als poorter ingeschreven. Kennelijk is hij toen voor zichzelf begonnen en onder zijn eigen merk CD gaan produceren. Een jaar later is hij hertrouwd en in 1658 op de terugweg van een reis naar Holland (Gouda?) verongelukt in het Hollands Diep, een vrouw en vijf kinderen achterlatend. Het is zeer wel mogelijk, dat hij de broer was van Mary Damman die met de pijpenmaker Louis Philips getrouwd was en voor haar trouwen in de Molenstraat woonde.

Drie pijpen (*afb. 1*) uit de beerput van de Drie Mooren dragen het merk CD en een het merk SB. Deze moeten erin terecht zijn gekomen, nadat de beerput voor

het laatst op 10 oktober 1661 was geleegd. C. Damman en S. Broen waren toen al twee jaar dood. Of de beerput was niet goed schoongemaakt, of de pijpen waren lang in gebruik geweest. De voorraad kan na hun dood nog verkocht zijn, en mogelijk heeft de productie van CD- en SB-pijpen nog enige tijd voortgang gevonden.

De CD-pijpen zijn voorzien van een ruit-met-Franse-lilie-versiering. Stelen met deze versiering zijn ook elders in Breda gevonden, en bovendien is tijdens de opgraving van het kasteel van Tilburg nog een pijp met het hielmerk CD tevoorschijn gekomen.

Lucas Verwer

Lucas Verwer, een pijpenmaker en soldaat, bewoonde samen met nog een soldaat de *bijwooninge* van Den Eyck, nu Reigerstraat 28. In 1645 moet hij zijn verhuisd. Waar hij werkte is niet bekend.

Daniel Peyl (+ 1676)

Omdat zijn vader poorter was, verkreeg Daniel Peyl bij zijn geboorte het poorterschap. Zijn pijpen zijn voorzien van het merk gekroonde DP (*afb. 1*), maar mogelijk is het merk *man met boog* eveneens aan hem toe te schrijven. Zijn eerste vermelding vond plaats op 2 mei 1639, toen zijn zoon Simon gedoopt werd. Peyl woonde op de Haagdijk en werd in 1654 als pijpenmaker en tabakverkoper vermeld.

Bij twee gelegenheden resp. in 1659 en 1665 heeft Peyl met een andere pijpenmaker, Reynier Anthonisz Wyngaerts, nogal flinke ruzie gehad. De eerste keer had Reynier Daniels vrouw in het gezicht geslagen en de moeder en zuster van Reynier hadden bij het weggaan de dienstmaagd geslagen en met wat tabakspijpen enige ruiten ingegooid. Waar de ruzie om ging is niet duidelijk, maar kan gelegen hebben in hun onderlinge betrekkingen van collega-pijpenmakers. In het voorjaar van 1676 zijn beide kort na elkaar overleden.

Twee andere pijpenmakers, Isaac Fovil en Hans Frats, verklaarden in 1669 op verzoek van meester-pijpenmaker Daniel Peyl,

dat sij met haer beijde hebben gemaect ende gebacken sekere quantiteit tabackpijpen voor eenen Seigneur Assenbergh, coopman tot Amsterdam, en dat op soodanige forme ende maniere als eenen Hans Jacob Calckberner factor alheijr haren voorschreven meester hadde te handen doen comen. Welcke quantiteit pijpen naer dat deselve bij de deponenten gemaect waren, verclaeren goet ende bequaem geweest te sijn, ende in 28 kisten gepackt ende gedaen sijn. Ende dat daernaer kisten uijtte voorschreven 28 bij hem Hans Jacobs sijn genomen, gevisiteert, wel getelt sijn geworden. Verclaeren voorts, dat naer allent voorschreven gepasseerde sij deponenten in het wel weijsen de voorschreven 28 kisten taback pijpen helpen brengen aen het schip van Hendrick Theunissen met den monster daer bij (voor de eerste deponent verclaert Hendrick Theunissen selffs in hande gegeven te hebben) naer welck monster allen de voorschreven pijpen bij de deponent gemaect was, soo sij verclaeren, sonder dat onder alle de voorschreven quantiteit pijpen als dan meer als drierder handen pijpen waren, alle gemaect naer het voorschreven monster. Verclaeren voorts dat inde voorschreven getelde en gevisiteerde kisten pijpen, in ijder wierde gelaeden 26 gros pijpen (5).

Daniel Peyl liet blijkbaar door Isaac Fovil en Hans Frats een bestelling van de Amsterdamse koopman Assenbergh uitvoeren. Daarbij werd het monster of voorbeeldmodel overhandigd door Hans Jacob Calckberner die aan de Grote Markt woonde. Mogelijk duidt *drieder handen pijpen* op drie variaties. Calckberner had een factorij en was dus de tussenpersoon om enkele kisten te controleren. Het totaal van het aantal pijpen bedroeg op zijn minst 104.832 pijpen! De akte werd op verzoek van Peyl opgemaakt, waarmee hij aan zijn verplichtingen had voldaan. De vondst van een misbakken pijp met een EB-merk aan de oever van de gedempte Donk achter het huis van pijpenmaker Isaac Fovil wijst op een mogelijk illegale productie van Amsterdamse Evert Bird-pijpen. Peyl had van 1672 tot 1676 Frans Leenderste Kint als leerling in dienst. Hans Frats en Isaac Fovil werkten eveneens in zijn bedrijf, dat in 1676 door Fovil zal zijn overgenomen.

Isaac Fovil (1639-1699) / David Fovil

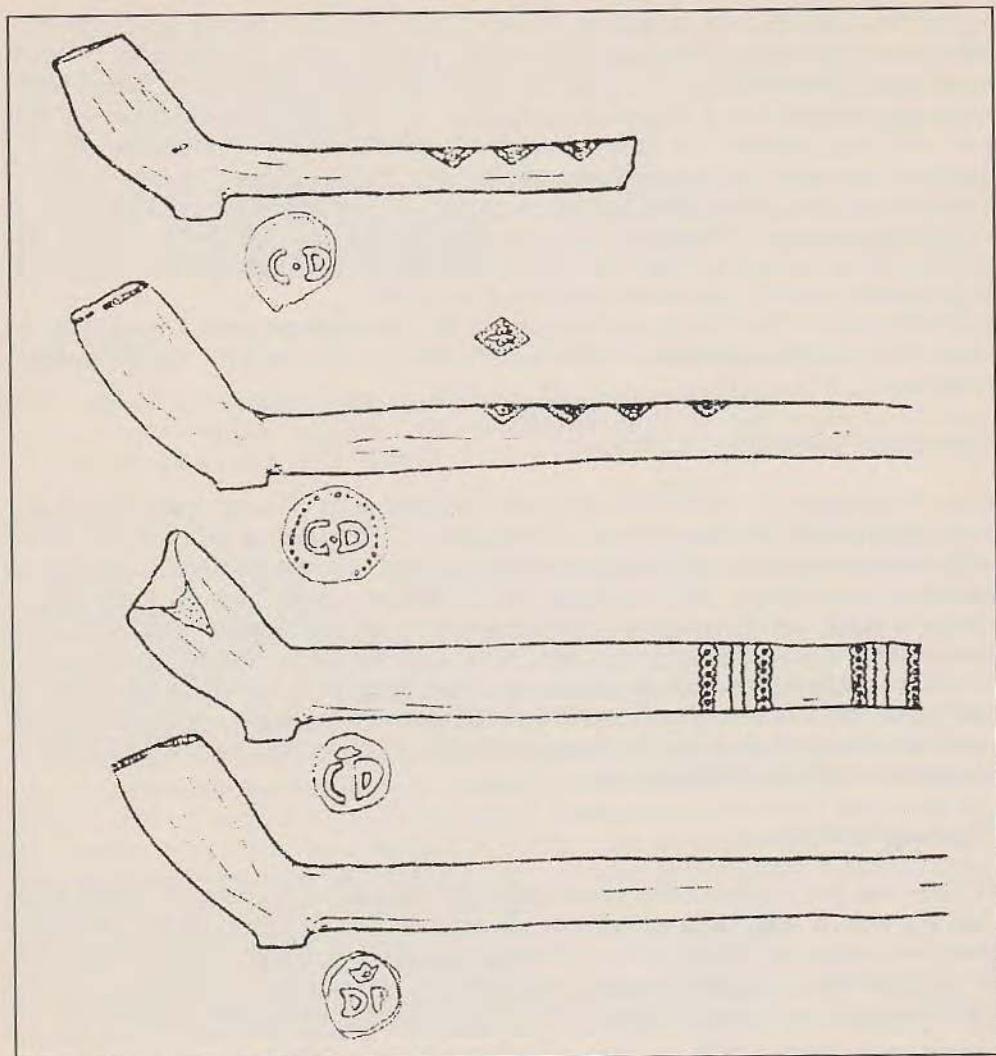
Isaac Fovil woonde vanaf 1675 aan de Haagdijk 26 in de *Drie Vergulde Pijpen*, schuin tegenover Reynier Anthonisz Wyngaerts. In 1665 was hij getuige van diens ruzie in de werkplaats van Daniel Peyl; hij werd toen nog aangeduid als soldaat en zo staat hij ook nog in 1670 te boek. Desalniettemin werkte hij in 1669 als pijpenmaker in Peyls bedrijf, waar ook Frans Leenderste als 16-jarige het vak leerde, en die vervolgens na de dood van Daniel Peyl in 1676 tot 1682 bij Fovil in dienst was. Vanaf zijn dertiende werkte de oudste zoon van Isaac Fovil, David, bij zijn vader. In 1682 wilde de 19-jarige David *vrijelick ende sonder eenige de minste scrupel* als meester aan de slag. In 1685 is David in Gouda, maar in 1691 woonde hij weer in Breda en werkte hij als timmerman.

Frans Leenderste Kint

In 1676 was de 20-jarige Frans Leenderste Kint als leerling in dienst bij Isaac Fovil. Ook hij wilde in 1682 als meester aan de slag en omdat Breda geen pijpenmakersgilde kende, liet hij zijn baas een verklaring opstellen waarin werd vermeld dat hij het *hantwerk van pijpmaecken* had geleerd. Een achter Fovils huis gevonden pijpenkop met het merk FLK bewijst dat hij inderdaad voor zich zelf begonnen is.

Reynier Anthonisz van Wyngaerts (+1676)

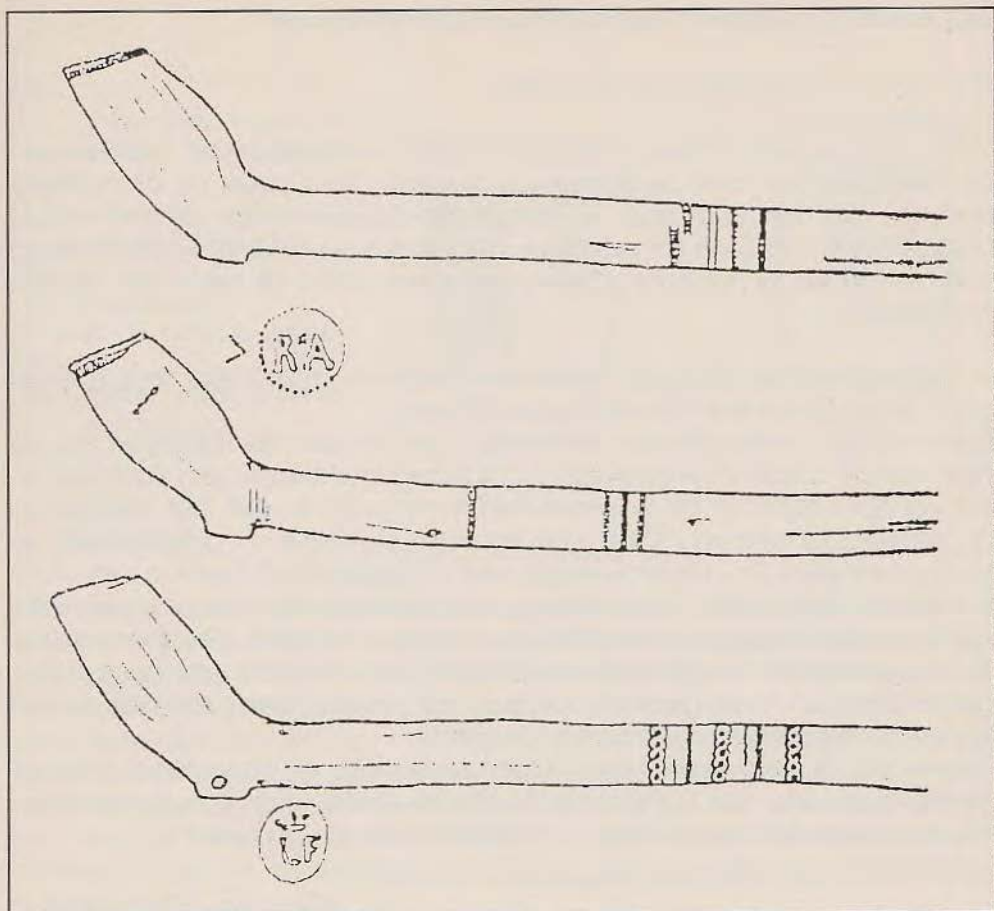
De al genoemde Reynier Anthonisz (van) Wyngaerts wordt vanaf 1659 toen hij het pand *in de Roode Schere* op de Haagdijk 11 voor 60 gulden per jaar huurde, als pijpenmaker aangeduid. Dat was ook het jaar waarin hij met zijn zuster in de winkel van Daniel Peyl voor de nodige commotie zorgde, iets wat zich in 1665 herhaalde. In 1675 toen hij voor 48 gulden *pijpaerde* van Mathijs van Logh uit Gouda betrok, werd vastgelegd dat hij in arrest zou worden gehouden als hij niet prompt zou betalen. Hij overleed op 10 februari 1676. Voor zover bekend zijn er geen pijpen met RA-merk op het oventerrein aan de Molenstraat gevonden. Wel kwamen er vijf ongerookte pijpen en een misbaksel met zijn hielmerk tevoorschijn uit een stortvondst achter het huis van zijn overbuurman Isaac Fovil. Bovendien leverde de beerput van de Drie Mooren zes exemplaren met het hielmerk RA op (*afb. 2*).

Afb. 1 Bredase pijpen van Christiaan Damman en Daniel Peyl uit een beerput van de Dye Mooren (1661-1663) (tekening W. Hupperetz, pijpen schaal 1:1, hielmerken 2:1)

Louis Philips of Lowijs Fieliep (+ 1698)

Louis Philips, geboren in Engeland, werd in Breda voor het eerst vermeld toen hij met Mary Damman, waarschijnlijk de zuster van Christiaan Damman, trouwde. Zij woonde toen in de Molenstraat. Philips ondertekende meerdere akten met Lowijs Fieliep, maar soms ook met Lues of Lodewijck Villips. In 1658 huurde hij als *soldaet ende pijpmaecker* een huis in de Akkerstraat 46. In 1661 verkreeg hij om niet het poorterschap en begon hij waarschijnlijk een eigen bedrijf. In 1667 huurde hij een huis in de Boschstraat, dat hij in 1675 zou kopen. Een jaar voor zijn dood werd Louis Philips nog als pijpenmaker vermeld, toen hij zijn achterhuis aan Christiaan Philips verhuurde. Zijn pijpen merkte hij met LF, vaak nog voorzien van een kroon (afb. 2).

Afb. 2 Bredase pijpen van Lowijs Fiellep en Reynier Anthonisz Wyngaerts uit een beerput van de Dnye Mooren (1661-1663) (tekening W. Hupperetz, pijpen schaal 1:1, hielmerken 2:1)

Noten

- 1 Hupperetz, Drs. W., Pijpenmakers in Breda. Jaarboek LGOG Breda, XLVI, 1993, p.157-166 (verkort weergegeven)
- 2 Hesemans, Johan, De Bredase muffle, in: PKN XV,nr. 58, pag. 428 e.v.
- 3 Hupperetz, Drs. W., De beerput werd voor het laatst geleeagd in het rekeningjaar 1661-1662 en raakte buiten gebruik c.q. overbouwd tijdens een verbouwing die in de zomer van 1663 was afgerond.
- 4 Hesemans, Johan, De Bredase muffle, in: PKN XV,nr. 58, pag. 435, waar zij Margriet Heddemol wordt genoemd.
- 5 Hupperetz, Drs. W., p. 164 (Gem. Arch. Breda, Notarieel Archief 265 f.111-112)